

A csontbábot körbeállják testes ápolók, a száját
nézik, apró csontpofáját lesni jó az alkalom!
Míly nevetve mondja sorra! – bár vidám volt, bár goromba,
mégis mind beállt a sorba, vagy hever az ágyakon!
Mindegyik nevét kiadja pár betű a kórlapon,
tátog a kis Csontmajom.

Kőfal ível: önmagába zárt a kórházkert, faláda-
tompá hang kering, akár a légy a dupla ablakon.
Pázsit ázik kinn a kertben, jégeső-püfölte csendben
vak fióka szárnya rebben – ver a jég a házfalon.
Csak nevetnek, hang szítál tejüveg dupla ablakon –
dúl a néma Csontmajom.

Mikor bábosa kifárad, körbeadja a favázat,
mégis, szinte önmagának táncol a kis Csontmajom –
Míntha ő húzná a drótot – úgy ugrálja körbe oldott
hangulatban a porondot fényes gránit kőlapon.
És a vázat körbe-körbe adják fürge ujjakon –
táncol a kis Csontmajom.

Kicsi Sándor András

TEGEZÉS A MAGYARBAN

A szociolingvisztika egyik legfontosabb felismerése, hogy magához a nyelvhez hasonlóan a nyelvhasználat is rendszert alkot, amely a nyelvi rendszernél jóval érzékenyebben reagál a nyelven kívüli hatásokra. Minden nyelvben – ha a nyelvi rendszerben nem is, a nyelvhasználatban mindenképpen – kifejezést nyer a társadalmi rang és státus. Ez a társadalmi rangjelzés nem korlátozódik az emberekre, hanem érvényes lehet állatokra, élettelen tárgyakra, szituációkra, a beszéd közönségére stb. A társadalmi státus kódolása számos formában megnyilvánulhat, minthogy maga a státus is számos társadalmi jelenséghez kapcsolódik, amelyek mindegyike elvben külön kódolható. Ilyen társadalmi jelenség az udvariasság, a távolságtartás, formalitás, szimpátia, közömbösség stb. A társadalmi státus általános tulajdonságai közé tartozik, hogy stabil (merev), szorosan strukturált, fokozatos és többféle módon kódolt.

A tegezést a magyarban – miként sok más nyelvben – meglehetősen bonyolult rendszer szabályozza. Bár a tegezés az ősi és a több – például morfológiai – szempontból jelöletlen (angolosan unmarked, default), a felnőtt magyar ember addig ismeretlen, felnőtt beszédpartnerét az ismerkedéskor és gyakran ezen túl is, még ha például egykorú és azonos nemű kolléga is, általában magázza. A magázás csak a XVI. századtól, a társadalmi rétegződés növekedésével terjedt el a tegezés rovására. Bár a magázás a nyelvjárásokban nem látványosan elterjedtebb, mint a köznyelvben, egyes vidé-

kek nyelvhasználatára kimondottan jellemző. (Például Erdélyben, ahol gyakran, hagyományosan a falvakban a nem ismert gyereket is magázva szólítják meg a felnőttek.)

Ha a magázást tekintjük adottnak, jelöletlennek, legalább kétféle fő csoportba sorolhatók a tegezve megszólíthatók. Ide tartoznak egyrészt a valamilyen értelemben (rokonság, ismeretség, foglalkozás, életkor stb.) hozzánk közel állók, akikkel gyakran – például a más nemű, más korú kollégák esetében – kuszának tűnő preferenciák szerint tegeződünk vagy magázódunk. Ráadásul szintén bonyolult – és olykor csak egy-egy szituációra érvényes – szabályok szerint dől el, hogy a tegezés kötelező vagy lehetséges, egyoldalú vagy szimmetrikus, intimitást vagy megvetést fejez-e ki stb.

A tegezetek körét kijelölő másik fő szabály a nem teljes értékű kommunikációs partnereket fogja egybe: ide tartoznak az állatok, a gyerekek, a nyelvünket nem vagy alig értő idegenek, sőt maga Isten is. Ide kapcsolható és a hatalommal való visszaélés egyik megnyilvánulása, hogy egyes ápolók tegeznek a magatehetetleneket, kijózanításnak kitett részeket, egyes örök foglyaikat, egyes rendőrök az eljárás alá eső személyeket. Számos irodalmi – elsősorban folklór – műfajban a tegezés (mivel részben archaizálás is egyben) jóval gyakoribb, mint a köznyelvben. (Például a népmesékben sokszor minden szereplő tegeződik.)

Az ismertetett két fő szabály mellett számos más tényező is befolyásolhatja a tegezést, s ezeket illetően a nyelvközösségen belül is különbségek lehetnek. A bajusznak például igen jelentős szerepe volt a hagyományos magyar népi kultúrában (Herman, 1906), s legalábbis egyes vidékeken a tegezést-magázást meghatározó tényezőként szerepelt. Például a Kapos mentén „*A fiatalabb gyerkőcök azt a legényt, akinek serkent a bajusza, már magázták. A hajadon lányok, ha pedig tegezték is a legényt, amikor megjelent a bajusza, ekkor már magázták. [...] A bajusz tekintélye nagy volt, a szőke férfiakat, akiknek szőrzete gyéribben látszott, a lányok is később magázták, sőt tegezték még idősebb legény korában is.*” (Gelencsér, 1972: 50.) A tegezés-magázás ráadásul bajusztípustól is függött: a „*kese »szakóci bajszú« embert nem is igen kérdezték az életkoráról, hanem csak egyszerűen letegezték, még ha idősebb volt is. Ez pedig a fiatalabbat is, »a söprűbajszút« bátyámnak, bácsinak szólította.*” (Gelencsér, 1972: 51.)

Látni való, hogy a tegezetek körét kijelölő főbb szabályok többféle, heterogén elemekből összeálló interakciós keretet igényelnek (közelség, nem teljes értékű kommunikációs partner, bajusztalanság vagy általánosítva a beszédpartner személyes megjelenése).

Végezetül érdemes megemlékezni a *pertu* szóról, ami azért különösen érdekes, mert valószínűleg ez a legtöbb szófajú szó a magyarban, s ilyen értelemben egészen rendkívüli poliszémiát mutat. 1798-tól adatolható, valószínűleg a német *per du* ('tegezve, tegezően') hatására alakult ki a latin *per* prepozíció és a *tu* 'te' névmás összetételéből. Már a XIX. században több jelentéssel fordult elő: (1) 'tegeződés, tegező viszony' (főnév); (2) 'tegezőtárs, tegező viszonyban levő' (főnév és melléknév); (3) 'tegeződve, tegező viszonyban' (határozószó); (4) 'egészségedre!, szervusz!' (mondatszó, általában koccintáskor pohárköszöntőnél stb., a német *Prosit!*, *Schmollis!* stb. megfelelőjeként). (A magyar *egészségedre!* pragmatikai érdekessége, s valószínűleg magyar specialitás, hogy koccintáskor és tüsszentés utáni jókívánságként is szokás használni.) *Pertu*t inni gyakran és tipikusan a tegező viszony kezdetét jelenti; a *pertu*t *iszik* kifejezésnek régi-es, németes párjai a *brudert iszik*, *bruderschaftot iszik*. A *pertu*t ivásnak kanonizálódtak (s mára talán már el is vesztek) bizonyos velejárái: pohárral a kézben kart karba fonás, a pohár kiürítése után csók. Érdekes még a *csendőrpertu* kifejezés is, ami az aszimmetrikus tegeződés kifejezésére volt használatos, nyilvánvalóan arról tanúskodik, ahogy a csendőrség intézményének képviselői viselkedtek (viselkedhettek) környezetükben.

Irodalom

- Gelencsér Sándor: NÉPI MEGSZÓLÍTÁSOK ÉS A TISZTELETADÁS NYELVI FORMÁJA A KAPOS MENTÉN. *Somogyi Honismereti Híradó* (Kaposvár), 1972/1: 50–52.
- Herman Ottó: A MAGYAR BAJUSZ. *Magyar Nyelv*, 2(1906)1: 30–33.
- Horpácsi Illés: A SZERBUSZ ÉS A TEGEZÉS. *Magyar Nyelv*, 63(1967)2: 199–203.
- Kertész Manó: SZÁLLOK AZ ÚRNAK. AZ UDVARIAS MAGYAR BESZÉD TÖRTÉNETE. Révai, 1932.

A KVARGLIRÓL

A kifinomultabb állattenyésztő kultúrák többféle, esetenként sokféle sajtféleséget ismernek, soknak közülük pedig megvan a maga eredettörténete, így a nálunk exportcikként és különösen szagos (bizonyos ízlések számára büdös, sőt kirívóan bűzös) valamiként számon tartott kvarglinak is, amely tipikusan olműtzi terméknek számít.

Az olműtzi sajtgyártás legalább a XV. századig adatoltan visszavezethető. Állítólag már Johannes von Morara olműtzi (morvaországi) érsek is fogyasztott kvarglit (*Quargel*, nyilvánvalóan a német *Quark* 'túró' szó származéka) reggelire. (A német *Quark* megfelelője a délnémet, osztrák nyelvjárásokban egyébként *Topfen*, de a *Quargel* ezekben a nyelvjárásokban is megvan.) A sajtféleség kereskedelmi méretű gyártását Olmütz (ma Olomouc) vidékén az 1770-es évektől számítják, s parasztgazdaságok készítették. A XIX. században készítése már ipari méreteket öltött. A legjelentősebb sajtgyárat Alois Wessels alapította (1876). A kvarglit *olműtzi pogácsasajtnak* is nevezik (a *kvargli* szó a magyarban csak 1887-től van adatolva), jellegzetes ízű, átható illatú sajtkülönlegesség. Sovány túróból érlelik, általában kerek korongra (alkalmanként, főleg régebben tekercsre) formázva ötösével, általában egyenként 25 grammos adagokban celofánba csomagolva kerül forgalomba. Amikor megüvegesedik, akkor éri el érésének legkedvezőbb fokát. Aranysárgás-vörösesbarnás színűvé, gumyszerű állagúvá, végül felülete folyóssá, ragadóssá válik. Egyike a legkedveltebb sörkorcsolyáknak. (Olmütz sörgyártásáról is nevezetes.) Tipikusan apróra vágott hagymával, köménnyel eszik.

A Monarchia korában, a kiegyezés után nálunk is árulták *olműtzi quargli* néven. (Olmütz azért nevezetes magyar szempontból, mert Bolyai János is szolgált ott katonáéveiben.) A csehek, pontosabban a morvák és az osztrákok egyaránt sajátjuknak tekintik, de a németek is készítenek kvarglit. A németek *kleiner Harzer* néven is nevezik (egy virtigli német sajtféleségről, amit tipikusan tekercs alakban állítanak elő), rokonai az olasz *giuncata* és a magyar *pálpusztai* (ennek eredettörténete egyelőre homályos). Mindenesetre a kvargli eredeti neve német, *Quargel* (csehül, általában többes számban, kicsinyítővel *olomoucké syrečky* 'olműtzi sajt' és *olomoucké tvarůžky*, nyilvánvalóan a német *olműtziger Quargel* megfelelője, valamint alkalmanként *homolka* 'halmocska'), néhány heti érés után négyzögletes fenyőládikákba csomagolták.

A *Quargel* az I. világháború után csehesítve személynévként *Homolka* lett, s tipikusan cseh névnek számít, innen például a Jaroslav Papoušek rendezte *ECCE HOMO HOMOLKA* (1969) című filmkomédia. Tilla Durieux német színésznő memoárjában meg-

említi Olmützel kapcsolatban, hogy a csehek az I. világháború után mintegy győzelmi jelképnek tekintették, s még a színházakat is átjárta a szaga („*Tag und Nacht, lag über den Spielzeughäuschen der Duft der berühmten Olmützer Quargeln, kleiner, runder, stark riechender Käsechen, die von hier auch ihren Siegeszug über die österreichisch-ungarische Monarchie angetreten hatten.*” MEINE ERSTEN NEUNZIG JAHRE. ERINNERUNGEN. – DIE JAHRE 1952–1971 NACHER ERZÄHLT VON JOACHIM WERNER PREUSS. München & Berlin: Herbig, 1971⁴).

Az 1990-es évek óta Magyarországon is újra kapható, s nem tartozik az olcsó sajtok közé. Ez azonban régebben nem volt így. Zelk Zoltán visszaemlékezéseiben leírja egy a Berda József bűnlajstromát Kosztolányi Dezsőnek felsoroló újpesti hírlapíró esetét (Zelk Zoltán: TEGNAP. Magvető, 1966: 155–157. A KÖLTŐ IRIGYE), aki a következő listát állította össze: iszákos, csavargó, született ágyrajáró, bordélyházba jár, hedonista, s Kosztolányi a legutóbbira kérdezte rá, hogy: „*Kvarglin?*” (I. m. 157.) Berdának tudniillik Zelk leírása szerint számos irigyelt plebejus mecénása volt, a talpaló cipész és egyéb foltozók, egy Árpád úti vendéglős mellett egy környékbeli uradalmi ispán is, „*akinél egy egész juhgomolya várta a költőt, aki vasárnaponként barátait is magával vitte az erdei lakomára*”. (I. m. 156.) Ami még érdekes itt, az a gomolya és a kvargli közti különbség összemosása, ami az említett cseh *Homolka* (tulajdonképpen 'gomolya') és a német *Quargel* között is megtörtént.

Végezetül egy sörkorcsolya elnagyolt receptje. Hozzávalók: 12 darab kis kvargli (kb. tíz deka), 10 deka vaj, 10 deka túró, vöröshagyma, snidling felszeletelve, paprika, só, kömény és némi sör. A vajat és a túrót dolgozd össze krémessé, majd a kvargliból és a feldarabolt vöröshagymából és snidlingből készíts masszát. Adj hozzá sört, míg a keverék kenhető nem lesz, majd fűszerezd pirospaprikával, sóval és köménnyel. Fekete kenyéren, felszeletelt retekkel és természetesen sörrrel szokás fogyasztani.

Luca Anna

LEGYÉL BÁTOR

Legyél bátor, nincsen fölötted senki,
 legyél bátor, akarhatsz bátor lenni,
 fönns vakító kék oxigénes vákuum,
 lélegezz mélyet, túl vagy minden határon,
 e birodalomnak nem lehet királya,
 nyitott szemmel menetelsz a halálba,
 merülj alá a Léthe zöld vizébe,
 tágra nyílt szemmel süllyedhetsz a mélybe,
 itt nincs gazda, egy mézszárszék a zöld rét,
 alvadó vér a vízpart, s az öröklét
 tágas, üres erdeiben élő halottak:
 lelkek kidobott milliói bolyongnak